

TÜRKİYE'DE TİCARETİN ÖNCÜ KURUMU: İSTANBUL TİCARET ODASI

UFUK GÜLSOY*

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, dünyadaki ekonomik gelişmelere paralel olarak, ülke ticaretinin geliştirilmesi ve sanayileşme sorunlarına çareler ararken, Avrupa'da olduğu gibi bu sektör temsilcilerini birer kuruluş çatısı altında toplayarak onlarla fikir alışverişinde bulunmanın yararlı olacağı sonucuna vardı. Geçmişte buna benzer görevleri icra etmiş olan Osmanlı esnaf teşkilatlarının klasik örgüt yapıları, üretim tarzları, iktisat anlayışları ve çalışma yöntemleriyle değişen dünya şartlarına kolaylıkla adapte edilemeyeceğini düşünen Bâbîâli, gözünü Batı'ya çevirerek, bu konuda Osmanlı sistemine uyarlanabilecek yeni ve modern örnekler aramaya başladı. Bir süre sonra, Avrupa'da tüccar ve sanayicilerin aynı iktisadi örgüt içinde bir araya geldikleri ticaret ve sanayi odaları, Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çekerek, bunların benzerlerinin Osmanlı topraklarında gerçekleştirilmesine ve böylece tüccar ve sanayicilerin devletin denetimi altında kurulacak bu tip odalarda toplanmasına karar verildi.¹

18 Ocak 1880 tarihinde Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu), Avrupa'daki benzerleri gibi ticaret ve sanayinin

gelişmesine hizmet edecek bir odanın İstanbul'da kurulması fikrine destek verip bu yönde ittifakla alınan kararı, iradesi için aynı gün saraya gönderdi. Meclis-i Vükela kararının padişah tarafından ertesi gün onaylanması üzerine "Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası" kâğıt üzerinde kurulmuş oldu.² Ancak o tarihte henüz ortada ne bir mekân veya bir bina ne de odanın çalışma şartlarını ve görevlerine belirleyen bir iç tüzük vardı. Dersaadet Ticaret Odası'nın kuruluş sürecinin tamamlanıp kurumun göreve başlaması yaklaşık iki yılı buldu. Nisan 1880'de başlayan çalışmalar, 14 Ocak 1882'de bitirilebildi ve aynı gün yapılan resmî bir törenle Osmanlı Devleti'ndeki ilk yerli ticaret odası fiilen tarih sahnesine çıkmış oldu.³ Ticaret Odası, hükûmetin Osmanlı ticareti ve tüccarıyla ilgili alacağı bilgilerin kaynağı olacak ve hükûmetle tüccar arasında iletişim ve işbirliğini sağlayacaktı. Oda, diğer yandan da, Osmanlı ticaret ve sanayisinin gelişmesi için araştırmalar yapacak, projeler hazırlayacak ve bu konuya ilişkin her türlü düşünce ve önerilerini Ticaret Nezareti vasıtasıyla hükûmete sunacaktı. Ticaret Odası yönetimi, odaya kayıtlı birinci ve ikinci sınıf tüccarlar arasından seçilecek, normal şartlarda haftada bir, olağanüstü durumlarda ise daha fazla toplantı yapabilecekti.⁴

Ticaret Odası, Osmanlı Devleti'nin modernleşme girişim ve deneyimlerinin tipik özelliklerini taşıyordu. Tanzimat Dönemi'nde hız kazanan XIX. yüzyılın kuvvetli merkezîyetçi eğilimi, oda iç

tüzüğünde hemen fark ediliyor, hükûmetin, bu tüzükle oda üzerinde denetleyici ve yönlendirici bir rol üstlenmek istediği hissediliyordu. Ancak, her ne kadar Ticaret Odası, mutlakiyet rejimi zamanında kurulmuş olsa da, bazı önemli liberal motifleri de bünyesinde taşıyordu. Mesela, oda içi kararların oy çokluğuyla alınması, dâhilî görevlendirmelerde seçim şartının aranması, yönetim kurulu üyelerinin yarısının yine seçimle tayin edilmesi, odaya üye olma zorunluluğunun olmaması gibi hususlar bu liberal-demokratik motiflerden ilk dikkat çekenlerdi.⁵

Ticaret Odası, alanıyla ilgili konularda hükûmet için bir bilgi kaynağı olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir istişare kurulu niteliğindedi. Bu özelliği itibarıyla oda, Osmanlı hükûmetlerinin ekonomik politikaları ve uygulamalarının şekillenmesinde tesir etme şansı bulunan dönemin nadir kurumlarından idi. Odanın kuruluş amaçları arasında sivilleşme veya demokratikleşmeye doğrudan katkı sağlamak veya böyle bir gelişmeye zemin hazırlamak gibi bir düşünce veya hedef olmamakla birlikte, Ticaret Odası'nın Osmanlı ticaret erbabı ve sanayicileri ile toplumun belli bir kesiminin çağın liberal ekonomik fikirleriyle tanışmasında önemli etkisi olduğu ve bu liberal etkilerin sadece iktisadi ve ticari alanla sınırlı kalmayıp uzun dönemde siyaset ve düşünce alanında da izler bıraktığı bir gerçektir.⁶

Ticaret Odası'nın esas görevi, devletin denetimi ve yönlendirmesi altında olmak üzere, ticaret ve sanayiye yararlı hususların araştırılması, ekonomik gelişmeyi

* Marmara Üniversitesi

1 Ufuk Gülsoy ve Bayram Nazır, *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu: Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923*, İstanbul 2009, s. 40; Zekeriya Kurşun, "Küçük Said Paşa (Siyasi Hayatı, İcraat ve Fikirleri)", doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1991.

2 BOA, İ.MM, nr. 65/3075.

3 "Odamızın 50'nci Senesi (1882-1932)", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1932, sy. 1, s. 1; Hakkı Nezihî, *50 Yıllık Oda Hayatı 1882-1932*, İstanbul 1932, s. 63.

4 BOA, İ.ŞD, nr. 30/ 3122.

5 Gülsoy ve Nazır, *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu*, s. 53.

6 Gülsoy ve Nazır, *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu*, s. 53-54.

sağlayacak sebepler ile buna engel maddelerin belirlenmesi ve bu konuda alınması gereken tedbirlerin hükûmete bildirilmesiydi. Bu bağlamda odanın, toplum ve ülke yararına buluşlar yapacak olanları ödüllendirmek için bir fon ayırması düşüncesi önemliydi. Bu düşünce uygulama imkânı bulduğunda, ülkedeki ticaret ve sanayinin gelişmesi kadar, bu yöndeki bilimsel araştırmaların teşviki açısından da önemli sonuçlar doğuracaktı.

Ticaret Odası, etnik veya dinî temelli bir meslek örgütü değildi. Klasik esnaf loncaları yönergelerinde gördüğümüz ahlaki ve mistik söylem oda iç tüzüğünde yoktu. Oda, dönemin Osmanlı milleti anlayışını yansıtıyor ve üye kompozisyonu açısından çok renkli ve “beynelmilel” bir görüntü veriyordu. Odaya kayıt olmak için belli bir din, mezhep veya etnik kökene bağlı olmak gibi bir ön şart yoktu. İstanbul’da oturmak ve aranılan şartları haiz olmak kaydıyla, Müslüman veya gayrimüslim, yerli ya da yabancı her tüccar ve sanayici Ticaret Odası’na üye olabiliyordu.⁷ İlk yıllarda 250 kayıtlı tüccarın bulunduğu oda, 1913 yılında, demir tüccarı, maden kömürü tüccarı, deri ve kösele tüccarı ile çoğunluğunu zahire ve odun tüccarının oluşturduğu 1.316 üyeli önemli bir meslek örgütü hâline geldi.⁸

Yönetim kadrolarının renkli kompozisyonuna rağmen oda, Cumhuriyet öncesinde klasik Osmanlılık bilinciyle hareket ederek, devlet ve ülke menfaatlerini ön planda tutmaya, yabancı sermaye karşısında yerli tüccar ve sanayici lehinde hareket etmeye özen gösterdi. Oda yönetiminin genel portresi, Tanzimat’tan beri Osmanlı

toplumu ve kurumlarına devlet eliyle hâkim kılınmaya çalışılan “Osmanlı vatandaşlığı” ideolojisinin tipik bir yansımasıydı. Aslında oda yönetiminin bu portresi; dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve zihniyet şartlarının bir sonucu olduğu kadar, modernleşme öncesinde aynı lonca içerisinde Müslüman ve gayrimüslim esnafa birlikte çalışma olanağı sağlayan kadim geleneklerin de izlerini taşıyordu.

Ticaret Odası’nın yönetimine küçük tüccar ve sanayicilerin girmesi iç tüzük gereği mümkün olmadığından, idare heyetinde varlıklı tüccar ve sanayicilerin belirgin bir üstünlüğü söz konusuydu. O tarihlerde birinci ve ikinci sınıf kategorisindeki tüccar ve sanayicilerin de büyük ekseriyeti gayrimüslimlerden oluşuyordu. Küçük tüccar ve sanayicilerin ise genelde Türk ve Müslüman olmaları, doğal olarak, oda yönetiminde bu kesimin uzun yıllar ağırlıklı olarak yer alamayıp daha az sayıda üye ile temsil edilmelerine sebep oldu. Söz gelimi, 1887’de oda yönetimindeki 24 üyeden sadece ikisi Müslüman olup gerisi yerli ve yabancı gayrimüslim tüccardı. Yönetimde temsil oranları zamanla göreceli olarak değişmeye başladı ve 1908’de daha çok Müslüman tüccar idari heyette görev aldı. 1913’te ise oda yönetimindeki üyelerin 21’i Osmanlı vatandaşı, diğerleri yabancı uyrukluymdu. Yabancı uyruklu kişilerin yönetimde yer almaları oda tüzüğüne göre mümkün olduğundan o günlerde bir problem olarak görülüyordu. Ancak, II. Meşrutiyet sonrası yaşanan gelişmelere paralel olarak Ticaret Odası’nın yönetim tablosu 1915’lerden sonra tedricen değişmeye başlayacak,⁹ Cumhuriyet’in ilanından

sonra ise Ticaret Odası İdare Heyeti tamamen Türk ve Müslüman tüccar ve sanayicilerden tertip edilecekti.¹⁰

Ticaret Odası, yalnız İstanbul’daki sermaye çevreleri ile tüccar ve esnafın sorunlarıyla değil, ülke genelindeki ekonomik problemlerle de ilgilenmekten geri durmadı. Sadece sorunları dile getirmekle kalmayıp bu sorunların çözümü için yapılması gerekenler konusunda da yol gösterici oldu. Ticaret Odası’nın Osmanlı ekonomisinin gelişmesine yönelik önerileri, devletin bu konudaki politikalarının şekillenmesinde zamanla etkili olmaya başladı.¹¹ Ticaret Odası, aynı zamanda, Osmanlılar tarafından neşredilen ilk ticaret gazetesinin sahibi olması hasebiyle, sesini geniş kitlelere daha kolay duyurabilmekteydi: Hükûmetin teşvikiyle 5 Ocak 1885 tarihinde yayın hayatına başlayan *Dersaadet Ticaret Odası* gazetesi; ticaret, sanayi, tarım, maliye, bayındırlık ve kamu yararını ilgilendiren çeşitli konular hakkında haber ve bilgiler vermenin yanında, piyasa şartlarından, yatırım olanaklarından, hükûmetin ticaret, tarım ve sanayiye geliştirme projeleri ile ekonomik sorunların giderilmesine yönelik önlemlerden bahseden yazılar neşrediyordu.

Ticaret Odası, kurulduğu günden itibaren gerek saray ve gerekse hükûmetlerle de uyum içerisinde çalışmaya özen göstererek,¹² bilhassa II. Meşrutiyet (1908) öncesinde siyasi konulardan uzak durup bütün enerjisini, kuruluş amaçlarına uygun şekilde, ekonomik ve mali konulara ayırdı. Ticaret ve sanayinin gelişmesi

⁷ Nezihi, *50 Yıllık Oda Hayatı*, s. 50.

⁸ Nezihi, *50 Yıllık Oda Hayatı*, s. 184.

⁹ Ticaret Odası’nın 1882-1923 arasındaki İdare Heyeti başkanı ve üyeleri için bkz. Gülsoy ve Nazır, *Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu*, s. 209-215.

¹⁰ Nezihi, *50 Yıllık Oda Hayatı*, s. 263-264.

¹¹ Gülsoy ve Nazır, *Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu*, s. 60-66.

¹² *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 19 Şaban 1314/Ocak 1897; 26 Ağustos 1316/7 Eylül 1900; BOA, Y.EE, nr. 57/3.

1- II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümü dolayısıyla İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan tebriknâme ve zarfı (BOA, Y. EE, nr. 57/3)

veya bu gelişmenin önündeki engellerin kaldırılması konusunda önemli araştırma ve çalışmalar yaparak projeler hazırlayan oda, bunları birer tespit ve öneriler paketi şeklinde Bâbiâli'ye sunmaktaydı. Ticaret Nezareti'nin ekonomik konular hakkında kurduğu inceleme komisyonlarına Ticaret Odası'ndan sık sık temsilciler çağırması, ticaret ve sanayiye dair meselelerde hükûmetin odanın görüşlerini almak istemesi, Ticaret Odası'nın kısa sürede devlet kurumları nezdinde kazandığı önemi ve itibarı göstermesi açısından dikkat çekiciydi. İşsizlikle mücadele konusu bile odanın ilgi alanındaydı.¹³ Ticaret Odası, Osmanlı tüccar ve üreticilerinin uluslararası fuarlara katılması konusunda da öncülük yapıyordu. Söz gelimi 1893'te Osmanlı Devleti'nin katıldığı Chicago Sergisi'nin bütün hazırlıkları oda tarafından yürütülmüş, sergi komisyonu başkanlığını da dönemin Ticaret Odası başkanı yapmıştı.¹⁴

1889 yılına kadar "Dersaadet Ticaret Odası" unvanıyla faaliyetlerini sürdüren oda, 28 Şubat 1889 tarihinde yapılan yasal bir düzenlemeyle, "Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası" ismini alarak, bu tarihten itibaren ticaret işleriyle birlikte ziraat ve sanayi işleriyle de ilgilenmeye başladı.¹⁵ 1910'da ise, odanın yeni ismi "Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası" oldu.¹⁶ I. Dünya Savaşı öncesine kadar liberal çizgisini muhafaza eden oda yönetimi, 1914'ten sonra güç kazanan millî iktisat

¹³ *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 14 Eylül 1307/ 28 Eylül 1891; Nezihi, *50 Yıllık Oda Hayatı*, s. 122.

¹⁴ *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 12 Teşrinievvel 1307/ 31 Ekim 1891; 19 Teşrinievvel 1307/ 31 Ekim 1891;

¹⁵ Haziran 1308/ 25 Haziran 1892.

¹⁶ *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 4 Eylül 1315/ 16 Eylül 1899.

¹⁷ BOA, DUİT, nr. 21/15 lef 1, 2.

anlayışları doğrultusunda devletçi ve ulusalcı bir çizgiye kaydı.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte, imparatorluk dönemindeki misyonunu tamamlayan İstanbul Ticaret Odası, 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyet ile birlikte farklı bir ekonomik anlayış ve yönetim modeliyle, Türkiye'de ticaretin ve sanayinin gelişmesi için çalışmalarını sürdürdü. 1928'de odaya kayıtlı tüccar içinde 8.481 Türk vatandaşına karşılık, 1.606 yabancı uyruklu tacir vardı. Yabancılar arasında ilk sırada Yunanlılar bulunuyor, onları İranlı ve İtalyan tacirler izliyordu. Odanın yönetim kadroları ise, dönemin bir karakteristiği olarak, Müslüman-Türk unsurundan müteşekkildi. 1925 ve özellikle 1943'te yapılan düzenlemelerle oda, devletin "resmî bir kurumu" hâline dönüşerek özerkliğini kaybetti. Odaya kayıt yaptırmak artık zorunluydu. II. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki liberal ve demokratik gelişmelere paralel olarak 1950'de kabul edilen yeni *Odalar Kanunu*, odaya görece bir özerklik sağlamasına rağmen kayıt mecburiyeti sürdü. Bu arada, 30 Mayıs 1952'de İstanbul Sanayi Odası, Ticaret Odası bünyesinden ayrılarak müstakil hâle geldi. İstanbul Ticaret Odası ise, "ticaret odası" kimliğini günümüze kadar korudu.

İstanbul Ticaret Odası, 1923 sonrasında, millî ekonominin güçlendirilmesi, Türk ihracat ürünlerinin dış piyasalarda daha iyi tanıtılması, ekonomik sıkıntıların hafifletilmesi, piyasada güven ve istikrarın temin edilmesi, tasarrufa önem verilmesi, yerli malı kullanımının yaygınlaştırılması, şehirlerin geliştirilmesi, dış ticari ilişkilerin

¹⁷ Murat Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)*, İstanbul 2002, s. 65.

2- İstanbul Ticaret Üniversitesi'ne dönüştürülmeden önce kullanılan İstanbul Ticaret Odası binası

güçlendirilmesi, ihtikâr, vurgunculuk ve spekülasyonla mücadele edilmesi, bilhassa demiryolları yatırımlarının artırılması gibi konularda Ankara hükümetleriyle hep işbirliği içerisinde oldu. Ülkenin öncelikli iktisadi ve ticari meseleleriyle ilgili raporlar hazırladı, önerilerde bulundu, piyasa araştırmaları yaptı, çözümler üretti, Türkiye'nin komşuları ve diğer ülkelerle ilişkilerinin gelişmesinde teşvik edici roller üstlendi. Türk tüccar ve sanayicisinin iktisadi hayat içinde daha etkin ve aktif rol almalarına çalıştı, onları bu konuda yüreklendirdi. Mektepli tüccar yetiştirilebilmesi yolunda gençleri yurt içi ve yurt dışı eğitim bursları ve diğer imkânlarla destekledi. Yurt içinde ve yurt dışında tertip edilen sergilere Türkiye'yi temsilen ya bizzat iştirak etti ya da bu tür sergilere katılmaları konusunda yerli tüccar ve sanayicileri yönlendirdi. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de açılan birçok ticari serginin organizasyonu veya öncülüğü yine oda tarafından gerçekleştirildi.

İstanbul Ticaret Odası'nın yeni dönemdeki bir başka önemli iktisadi hizmeti, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren her ay düzenli olarak hazırladığı İstanbul geçinme ve toptan fiyat endeksleriydi. Oda, bunların dışında, ticaret ve sanayi âlemini bilgilendirmek amacıyla istatistikler, piyasa verileri ve dünya

ekonomilerinden haberler ve analizler yayınladı, bunları kendi mecmuası ve gazetesi vasıtasıyla ticaret ve sanayi erbabına ulaştırdı. Ticaret Odası, özellikle, II. Dünya Savaşı sonrası dünyada yaşanan demokratik gelişmeler dikkate alınarak hazırlanan 1950 tarihli *Odalar Kanunu* ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra katı devletçi çizgiden ayrılarak, liberal anlayışlara daha yakın durmaya ve küresel iktisadi ve ticari ilişkilere daha fazla önem atfetmeye, dünyayı daha yakından takip etmeye başladı. Başbakan Adnan Menderes'in 1960 yılındaki oda ziyareti, hükümet ile İstanbul Ticaret Odası arasında o tarihe kadar görülmemiş biçimde karşılıklı bir yakınlaşma ve işbirliği potansiyelini ortaya çıkardı. Oda ziyareti sonrasında da devam eden hükümet-oda yakınlaşması, odanın teklifi üzerine, tek parti döneminin iktisadi inkişafı engelleyici bazı kanun ve uygulamalarının değiştirilmesini bile gündeme getirdi ki bunların başında meşhur *Millî Korunma Kanunu* geliyordu. Ancak 27 Mayıs 1960 askerî darbesi, Türkiye'nin, DP Hükümeti ile İstanbul Ticaret Odası arasındaki yakınlaşmanın olumlu sonuçlarını görmesine engel oldu.¹⁸

¹⁸ Gülsoy ve Nazır, *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu*, s. 230-235.